

Elek Tibor

Útkeresés köztes pillanat(ok)ban

Markó Béla költői pályakezdése

(*A szavak városában*, 1974; *Sárgaréz évszak*, 1977)

Markó Béla visszatérése a politikából az irodalomba, a költészethez a kétezres évek első évtizedének második felében, a politikusi tevékenység helyett a szépírói vállalása hivatásként, az irodalom, a versírás iránti igen mély és régi keletű elköteleződéséből ered. Már tizenhét évesen, tizedikes gimnazista korában (1968-ban), az alig hét évvel idősebb, de már ismert, első kötetét éppen megjelentető Farkas Árpáddal, a sepsiszentgyörgyi *Megyei Tükör* szerkesztőjével, később a Forrás második nemzedékeként elhíresült írógárda egyik vezéralakjával és Székely Jánossal, a jeles költővel, a marosvásárhelyi *Igaz Szó* versrovatának már akkor is nagy tekintélyű szerkesztőjével levelezett verseiről, s rövidesen meg is jelentek azok mindkét lapban.¹ Sőt, egy év múlva már a második Forrás-nemzedék sepsiszentgyörgyi *Kapuállító* című antológiája is közli négy versét.² S mindegyre, a tehetség felismerhető jelein túl, azért kerülhetett sor, mert kisiskolás kora óta költőnek (is) készült, évek óta írta, sőt publikálta verseit különböző gyerek- és ifjúsági lapokban, a kézdivásárhelyi iskolája *Zorile-Ébredés* című lapjában, melynek szerkesztője is volt, de hetedikes korától már a brassói *Új Idő* is közölte verseit³. Ezek után első kötetének (*A szavak városában*) 1974-es megjelenése 23 éves korában nem is olyan korai, jóllehet kor- és nemzedéktársai többsége számára ez, a korabeli romániai viszonyokra jellemző módon, csak jóval később adatott meg.

Markó Béla az elmúlt években megjelent három beszélgetőkönyvében⁴, de újabb és korábbi interjúiban is gyakorta vallott az őt fölnevelő szűkebb-tágabb környezetéről, az első irodalmi impulzusokról, költői indulása éveiről, ezek és más, a korabeli köz- és irodalmi állapotokat, poétikákat leíró vagy tükröző források, illetve első két kötete (a második: *Sárgaréz évszak*, 1977) alapján a következő történet körvonalazható a pályakezdése éveiről.

1 Markó Béla: *Csalódás, Szerelmeváro*. *Megyei Tükör*, 1968. 3. 16. 5.; Markó Béla: Két vers (Esőhozó, Kézfogások). *Igaz Szó*, 1969. 5. 500.

2 Markó Béla: *Magamat indítom, Panasz, Falak, Alázat*. In: *Kapuállító*, Sepsiszentgyörgy, Kovászna Megye Művelődés- és Művészetügyi Bizottsága Népi Alkotások Háza, 1969. 151–154.

3 Az *Új Idő* 1967. október 12-ei számában (Lendvay Éva szerkesztésében) megjelent *Tükör* és a *Reggel* című verseket Markó a *Szétszedett világ* címmel *Egybegyűjtött versek (1967–1995)* alcímmel 2000-ben kiadott, *Alvó költő* című, korábban kötetben meg nem jelent verseit újraközlő ciklusának élére helyezte, ezeket tekinthetjük tehát a költő első, vállalt felnőtt verseinek.

4 *A lábujjhegyre állt ország*. Markó Bélával beszélget Ágoston Hugó. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2006; Kelemen Attila Ármin: *Így működik Markó Béla*. Koinónia, Kolozsvár, 2012; Kőrössi P. József: *A magyar kártya*. Beszélgetés Markó Bélával. Kossuth Kiadó, 2013.

Az 1951-ben Kézdivásárhelyen elsőgenerációs értelmiségi szülők (édesapja agrár-mérnök, szakiskolai tanár, édesanyja korábban postai tisztviselő) gyermekeként született Markó mindkét ágon háromszéki székely földműves felmenőkkel rendelkezik. Gyermekkor a jó részét szülővárosában, az akkor körülbelül tízezer lakosú polgárosult (egykor céhes) kisvárosban (Gábor Áron városában) élte le, színmagyar környezetben (az iskolában tanult meg románul), de a nyarak többségében gyakorta tartózkodott a sepsikőröspataki és olaszteleki falusi, gazdálkodó nagyszülőknél. A hagyományörző, gazdálkodó falu és az iparkodó, polgárosult kisváros (az udvarterek) világa egyaránt személyes élményévé vált. Legutóbbi visszaemlékezése szerint mindent Kézdivásárhelytől, az ottani környezettől és szüleitől kapott. Az általa ma már értéknek tekintett tartózkodó, hideg emberi viszonyrendszert, s egyfajta puritánságot is, versenyszellemet és a gondolkodásnak azt a fajta élénkségét is, amit a székely humor mélyén találhatunk.⁵ Kisgyerekként még az 1952-től létező Magyar Autonóm Tartományban élt (1960-tól Háromszéket leválasztották róla, így Kézdivásárhely is Brassó tartományhoz került), amelyben igazi autonómia nem volt, hiszen egy végletesen centralizált kommunista államon belül létezett ez a közigazgatási formáció, de a magyar nyelvet hivatalosan is használták. Székelyföldön ekkor még élt a „magyar világ” emléke, sőt egyfajta ideiglenességtudattal, várakozással éltek az emberek, bíztak abban, hogy lesz is még magyar világ. Markót a környezete erős, egyértelmű nacionalizmusra, védekező nacionalizmusra nevelte, s a nagyszülőktől a rendszerellenességet, a kommunizmusellenességet is magába szívta.

Kézdivásárhely háromszáz éves gimnáziummal rendelkező iskolaváros volt, amelyben, s amelynek iskoláiban megbecsülték, támogatták a kultúrát, az értéktelítő alkotómunkát, a tehetséget. Így a reál tagozatos, a költői mellett sokáig villamosmérnöki pályára is készülő, sokat olvasó, verseket író, verseket mondó, diáklapot szerkesztő Markót is igyekeztek segíteni a tanárai, és később azok az írók, költők is, akikkel kapcsolatba került már középiskolás diákként. *„...a fiatal tehetségeket támogató közegben létezhettem, miközben az egy lefojtott, diktatórikus közeg volt egyébként. De lehet, hogy pontosan ezért, írók, értelmiségiek, alkotó emberek nagyon odafigyeltek a tehetséges fiatalokra. Én a befogadás szándékát éreztem mindvégig, és nem az elzárkózást”* – emlékezik vissza ezekre az évekre a mából.⁶ A sepsiszentgyörgyi *Megyei Tükör* körül mozgolódó fiatal irodalmárok közül többen is bejártak Markó iskolájába, megkeresték őt, mert olvasták verseit, mint az akkor már ismert író, Vári Attila, vagy olvasták hozzászólását az *Ifjúmunkás*ban a Szent Anna-tavi ifjúsági táborozók „hippi” életformájáról zajló vitához, mint a lapban visszhangos riportokat közlő Gálfalvi György (akivel Markónak életre szóló barátsága alakult ki később). *„Az igaz tehetség bűvópataként tör fel, erővel, frissen, kék hegyek levegőjét hozza magával, ha folyóvá szélesedik (...) A tizenhét esztendő s Markó Béla soraiban ezt a dacos frissességet érzem, s lehetőséget arra, hogy mihamarabb elszakad iskolás versélményeitől, mert már ágaskodik benne az eredeti költői gondolat”* – ezekkel a sorokkal ajánlotta Farkas Árpád a *Megyei Tükör* 1968. március 16-ai számában az olvasók figyelmébe az ifjú költőt.

5 *„Mi csak postások vagyunk.”* Fekete Vince beszélget Markó Bélával. Székelyföld, 2013. 11. 102.

6 *Nincs már kisebbségi érzésünk.* Hovanyecz László beszélgetése Markó Bélával. In: Hovanyecz László: *Értéktelítő.* Kossuth Kiadó, Budapest, 2013. 76.

A hatvanas évek végén járunk tehát, Markót egy-egy pillanatra megérintik ezeknek az éveknek közismert világeseményei, a nyugat-európai diáklázadások, a cseh-szlovákiai bevonulás, a beatirodalom. Ennél is nagyobb, meghatározóbb élményt jelenthettek számára az ellentmondásos romániai liberalizáció jelei. Életének a születésétől 1989-ig terjedő időszakában ezek voltak a legszabadabb évek: Románia nem vett részt a testvéri szocialista országok oldalán a prágai bevonulásban, Ceaușescu a hatalomra kerülése utáni első években enyhített a pártdiktatúra szorításán, bizonyára a belpolitikai háttér stabilizálása érdekében, taktikai megfontolásokból, némiképp liberálisabb szellemiséget engedélyezett a kulturális életben, ami a kisebbségi jogfosztottság területén is eredményekre vezetett, jóllehet éppen 1968 a maradék Maros Magyar Autonóm Tartomány felszámolásának is az éve. Új magyar intézményeket hoztak létre: *Kriterion Kiadó*, *A Hét*, megyei napilapok, a bukaresti tévében magyar adás, a kolozsvári egyetemen 1968-tól jelenik meg három: román, magyar és német nyelven az *Echinox* című diáklap (igaz, az önálló magyar diáklapot szorgalmazó Ágoston Vilmost letartóztatják), amely a hetvenes években induló új magyar író-nemzedékek fontos fóruma lesz. A nyitás, a közélet befolyásolásának esélye valós élményként jelentkezik azok számára, akik élni tudtak az intézményes lehetőségekkel, így a Markót felfedező, első antológiájukat *Vitorla-ének* címmel 1967-ben, majd a kötetüket a *Kriterion Kiadó* Forrás sorozatában megjelentető fiatal irodalmárok számára, költészetük erőteljes közéletisége is részben ennek az eredménye. Az ő közéleti elkötelezettségük azonban a nemzeti és a transzszilvanista történelmi, kulturális hagyományokból táplálkozva, ha „csak” a kor metaforikusan rejtjelező módján is, de gyakorlatilag a nemzetiségi-kisebbségi érdekek képviselőjét felvállaló politikusságot, irodalmi ellenbeszédet (is) eredményezett. Ugyanakkor az erdélyi magyar író-társadalom kommunista elkötelezettségű, vagy legalábbis párthű alkotói egy részét olyannyira magával ragadta a nyitás reménye (vagy csak az elvűségük bizonyításának kényszere?), már 1968-ban, hogy még a Magyar Írószövetség kritikai szakosztályának kerekasztal-értekezletén megfogalmazott „kettős kötődés, kettős felelősség” elvet (a szomszéd államok magyar íróinak kettős kötődése van, a hazájuk mellett az anyaországuk iránt is, és a felelősség is közös, azaz Magyarország is felelősséggel tartozik értük) is nagy vehemenciával fogalmazott nyilatkozatokban utasították vissza.

Az 1970-ben még csak kb. 150 ezer lakosú (az évtized második felétől duzzasztották kétszeresére), nyitott, befogadó nagyvárosba, Kolozsvárra érkező magyar-francia szakos ifjú egyetemista költő személyes poggyászában már olyan súlyú versek vannak, mint a két évvel korábban megjelent *Egyszerű vers*, vagy az 1974-es nemzedéki antológia, a *Varázslataink* című verse (amit sajátos módon ugyanakkor kicenzúráztak a kötetből). Másodéves egyetemista korában meg is választják a fiatal irodalmárok (korábban a Forrás második nemzedéke tagjainak is szellemi otthonaként működő, nagy visszhangokat keltő) Gaál Gábor Körének elnökévé, két évig vezeti a kört, a hetenként egyszeri üléseket, szervezi a kéziratokat, a felolvasásokat, a referenseket stb. Közben nemcsak verseit, de recenzióit is hozza már az *Igaz Szó*, az *Utunk*, a *Korunk*, bejár a szerkesztőségekbe, különösen jó kapcsolatokat ápol a *Napsugár* című gyereknap szerkesztőivel. Természetesen közöl az egyetemi diáklapban, az *Echinox*-ban is, ahol az egyik 1972-es szám Olvassuk együtt rovatában diáktársa, Oláh János medítál el hat Markó Béla-vers fölött, nem annyira szakszerűen, de azt pontosan érzékelve, hogy kétféle verstípusról van szó, s a két csoport versei „hangvéte-

lükben, ritmikájukban, versszerkesztési eljárás tekintetében” egészen más jellegűek.⁷ S ez a kettősség, a hagyományosabb eljárásokkal, kötöttebb formákkal élő és a szabadabb beszédmódú, formabontóbb poétikájú versírás valóban felmutatásra érdemes vonás, mert nemcsak a hetvenes évek elejei Markó-verseknek a jellemzője, hanem a pályája első évtizedében írott versek egészének, így első két kötetének is. A Kolozsvárra érkező Markó irodalmi poggyászában a gyerek- és kamaszkori olvasmányélményeken (Petőfi, Arany, Ady, József Attila ismeretén, szeretetén) túl, az éppen felfutó és hozzánk is eljutó amerikai beatirodalom nagyjai mellett, nyilván benne volt a helyben már akkor is nagy tekintéllyel bíró Kányádi Sándor vagy Székely János költészete, de ismerte az első Forrás-nemzedék (Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Hervay Gizella, Páskándi Géza) hatvanas évekbeli, avantgárdot idéző törekvéseit, formabontó, urbánusabb szókincsű, nézőpont-váltogató, összetettebb szerkezetű, a személyiség belső világát feltáró költészetét is (főként Lászlóffy Aladár verseit olvasta szívesen). S legnagyobb súllyal benne volt ebben a poggyászban a második Forrás-nemzedék jeleseinek (Farkas Árpád, Király László, Magyar Lajos, Czegő Zoltán, Kenéz Ferenc) egyrészt újnépies, nemzeti szemléletű és szellemiségű, közéleti elkötelezettségű, hagyományosabb, átláthatóbb versszerkesztési eljárásokkal élő költészete (s ennek a magyarországi némiképp összetettebb párja, a Nagy László és követői által művelt látomásos, metaforikus líra), de az előttük járó első nemzedék neoavantgárd törekvéseivel már mint közvetlen hagyománnyal számoló és saját szándékaikkal szintézist kereső költészete is. Markó korai lírájában és első két kötetében viszonylag jól felismerhető az eltérő poétikák hatása, s a költő küzdelme saját egyéni hangjának megtalálásáért közöttük. Pályakezdőként nem lehetett könnyű helyzetben, hiszen a hatvanas évek vége és a hetvenes évtized éppen az az időszaka a magyar líratörténetnek, amikor olyan átmeneti formák vannak már jelen, amelyek a líra mibenlétére alapjaiban rákérdező szemléleti-poétikai fordulat jeleit mutatják⁸, amikor már kimerülőben van a modern és késő modern korszak eszköztára, amikor a magyar líra kifejezőeszközeinek, versbeszédének megújítása megint időszerűvé vált.⁹ Ha a kései modernség élő helyi klasszikusa, Székely János éppen el is hallgatott költőként, lírája tanulságai megkerülhetetlen hatásként létezhetnek a fiatalok számára, Kányádi Sándornak, az első és második Forrás-nemzedék jellegadó alkotóinak pedig épp a hetvenes években teljesedik ki a pályája, de az évtized második felében már a Markónál néhány évvel fiatalabbak, az ún. harmadik Forrás-nemzedék (Szócs Géza, Egyed Péter, Cselényi Béla és társai) csoportos és karakteres fellépésére is sor kerül, s jóllehet a szomszédos „testvéri szocialista országok” között nem volt olyan természetes a szellemi termékek átjárása, mint napjainkban, Markóék számára a hetvenes években már követhető volt a Magyarországon kibontakozó, a hagyományosabb költői magatartásokkal és poétikákkal szakító nyelvkritikus költészet (Tandori Dezső, Petri György, Oravecz Imre) és a pályakezdő fiatalok, az ún. arctalan nemzedék sokhangú lírája, „új érzékenysége”, a jugoszláviai Vajdaságban pedig az Új Symposion, Tolnai Ottóék neoavantgárd experimentalizmusa. (S talán még a szövegközpontúsággal, a nyelv immanenciáival magukat meghatározó csehszlovákiai, felvidéki költői

7 Oláh János: *A megjelenített világ*. Echinox, Kolozsvár, 1972. 2. 14.

8 Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*. Argumentum Kiadó, Budapest, 1994. 142.

9 Grendel Lajos: *A modern magyar irodalom története*. Kalligram, Pozsony, 2010. 433.

megújulási törekvések – Cselényi László, Tózsér Árpád költészete, illetve a Tóth László, Varga Imre által fémjelzett *Egyszemű éjszaka* /1970/ antológia nemzedéke – is benne lehettek a látókörükben.)

Különböző, részben egymást megkérdőjelező, tagadó poétikai hatások és egy-idejű törekvések között kellett tehát az induló költőnek a saját útját kitaposnia, s viszonylag egyedül. A nyolcvanas évek végén Kántor Lajosnak adott első nagyobb interjújában úgy emlékszik vissza Markó, hogy a hetvenes évek első felében, kolozsvári diákoskodása idején, hideglelősen ódzkodtak a nemzedéki szemlélet-től, „bár a közös indulás közös jegyei letagadhatatlanok, ki-ki egyedül vívta meg a maga harcát az önkifejezésért. Adonyi Nagy Mária, Szávai Géza, Mózes Attila, Sütő István, Győrffi Kálmán, Boér Géza, Borcsa János, Palotás Dezső és a többiek is.”¹⁰ A harmadik Forrás-nemzedék tagjait meginterjúvoló és a nemzedék teljesítményét több tanulmányban is mérlegre tevő Martos Gábornak is azt mondta 1990-ben: „valamiképpen két generáció között léteztünk”.¹¹ Legújabb visszaemlékezéseiből is ez derül ki, s emellett az is, hogy irodalomtörténeti szempontból pontosan látja költői indulása időszakát: „Nem volt igazán markáns nemzedéki indulás, még annyira sem, mint később a Kimaradt szó, amit Agoston Vilmos szerkesztett. Köztes pillanat volt. A velem egyítósú írók nem alkottak erős nemzedéket induláskor. A mi jelentkezésünk nem jelentett radikális hangváltást.”¹² A köztes pillanatban indulás, ahogy fentebb már láthattuk, poétikai értelemben is érvényes és nemzedéki értelemben is, s talán Markóra leginkább. Nem véletlenül, s nem alaptalanul jelent meg a korszakra vonatkozó szakirodalomban a „két és feles” Forrás-nemzedék kifejezés. Szintén Martos Gábornak mondja el Egyed Péter: „előttünk olyanok is jártak, akiknek a »viszonyai« még nem teljesen tisztáztak. Emlékeztetnék arra, hogy a romániai magyar irodalmi sajtóban felbukkant az úgynevezett kettő és feles Forrás-nemzedék fogalma. Nem tudom, nem Láng Gusztáv tanár úr dobta-e be a köztudatba; lehet, tévedek. A kettő és feles Forrás-nemzedék volna Markó Béla, Adonyi Nagy Mária és Sütő István.”¹³ A hetvenes évek romániai magyar irodalmának nemzedékváltási problémáiról monografikus összegzést író Miklós Ágnes Kata, miközben alaposan körüljárja a kérdést, így fogalmaz: „a két és feles Forrás-nemzedék (amennyiben létezik) meghatározása a következő lehet: »azok a szerzők tartoznak hozzá, akik a második és a harmadik Forrás-generációnak is/sem tagjai.«”¹⁴ Akiknek például a sorozatban feltüntetett megjelenési évhez képest valójában korábban keletkezett az első kötetük versanyaga, mint Adonyi Nagy Máriának (1978) vagy Sütő Istvánnak (1981), s akinek például, mint Markó Bélának, a harmadik Forrás-nemzedék indulását fémjelző Szócs Géza-kötet (*Te mentél át a vízzen?*, 1976) előtt, már 1974-ben megjelent az első kötete. „A két és feledik Forrás-nemzedék ugyanis valóban választóponton áll: a másodikhoz és a harmadikhoz is túl sok szál köti”¹⁵ – állapítja meg végül Miklós Ágnes Kata, s ez Markóra érvényes talán a leginkább.

10 Kántor Lajos: *A zárt formában meglelt szabadság*. Markó Béla: *Az erdélyi macska*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2010. 218.

11 Martos Gábor: „Kultúrává kell tenni a kultúrát, irodalommá az irodalmat.” *Életünk*, 1991. 2. 122–127.

12 Kőrössi P. József: *A magyar kártya. Beszélgetés Markó Bélával*. Kossuth Kiadó, 2013. 96.

13 Martos Gábor: *Marsallbot a házításokban*. A Forrás harmadik nemzedéke. Erdélyi Híradó Könyv- és Lapkiadó, Kolozsvár, 1994. 61.

14 Miklós Ágnes Kata: *A szóértés feltételei*. Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2010. 16.

15 Uo. 18.

Hiszen, amint láthattuk, a második nemzedék tagjai fedezik fel, és emelik mintegy maguk közé azzal, hogy a *Kapuállító* című 1969-es antológiájukban is közlik verseit, igaz, itt az ő szerepe a négy versével még elenyésző. Ezzel szemben az 1974-es *Varázslataink* antológiájában már éppen hogy ő dominál (a kötet recepciójában rendre ki is emelik), abban az antológiában, amelyben a „két és felesék”, a Markó által vele egyívásúakként említettek mellett jelen vannak már a későbbi harmadik nemzedék további képviselői közül is néhányan (Szócs Géza, Gittai István, Gagyi József, Veress Gerzson stb.), nem véletlenül számítják többen a harmadik Forrás-nemzedék fellépését éppen ettől az antológiától. A *Varázslataink* versanyaga azonban még valóban nem jelentett éles váltást az előző nemzedék költészetéhez képest, és nem igazán érezhető benne irodalmi értelemben nemzedéki szellem sem. A prózaíró, de akkoriban kritikusként is jeleskedő nemzedéktárs Mózes Attila kemény, talán túlzottan általánosító megfogalmazásában: „A legszembeötlőbb az, hogy a szerzők nemcsak hogy nem tudnak, de nem is akarnak semmit. Irányvesztetten bolyonganak, támolyognak egyik verstől vagy verssortól a másikig.”¹⁶ Három évvel később, az *Igaz Szónak* a fiatalok irodalmáról rendezett kerekasztal-beszélgetésén Markó mintegy az éppen formálódó nemzedéket ért bírálatokra válaszul, de bizonyára önjellemzés-ként is, már-már erényt próbált kovácsolni ebből az irányvesztettségből: „...minden lehetőséget, minden járhatónak mutatkozó utat újfent ki kell próbálni. Persze, ez sokakban a tétováság, a bizonytalanság érzetét keltette, és keltheti még ma is. Az elméleti-esztétikai tapogatózás kínkeserves napjai-évei már eleve nem lehetnek látványosak. Különösen akkor, ha mint minden kísérletsorozatnál, itt is hibás megoldások láncolata érleli az eredményt. Mert a folytatás – mindig, minden korban magától értetődő – igénye mellett egyre nagyobb súlyt kap a kísérletezés. (...) Csakhogy én ezt a bizonytalanságot, ha nem tart túlságosan sokáig, jótékony bizonytalanságnak éreztem. Mert tagadása az egyetlen üdvözítő forma, az egyetlen üdvözítő írásmód attitűdjének.”¹⁷ A harmadik nemzedék jellegadóbb és emlékezetesebb *Kimaradt szó* (1979) című antológiájában ugyanakkor Markó már nem szerepel, igaz, azért nem, mert Ágoston Vilmos abba eredetileg éppen azokat kezdte összegyűjteni, akiknek még nem jelent meg kötete addig. A nemzedék másik fontos antológiáját, az *Ötödik évszakot* (1980) viszont éppen maga Markó is szerkeszti (miközben a *Hát lássuk, mit váltasz valóra* című versével szerepel is benne), az *Igaz Szó* 1978-ban negyedévenként megjelent ifjúsági mellékletének (Tavaszi, Nyári, Őszi, Téli) folytatásaként. A későbbi irodalomtörténeti áttekintések szerzői Markót általában a harmadik nemzedék egyik meghatározó képviselőjeként tárgyalták¹⁸, nem alaptalanul, mert a hetvenes évek második felétől már egyre inkább az ő vonzáskörükben (is), az ő törekvéseikkel szinkronban alkotott, de ha a pályakezdése első évtizedére gondolunk, szükséges az árnyalása ennek a besorolásnak, s a „két és feles” nemzedéki kategória elég pontosan jelöli ki az akkori helyét. Amint részben láthattuk is már, de a régebbi és a legújabb visszaemlékezéseiből, önmeghatározása-

16 Mózes Attila: *Fiatal költők ürügyén*. In: uő: *Céda korok történelme*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2004. 44.

17 *Fiatalok irodalma – az irodalom fiatalsága*. Igaz Szó, 1977. 8. 189–209.

18 Csapody Miklós már 1978-ban azt írta: „Markó Béla költészete a harmadik Forrás-nemzedék sokszínű lírai vonulatába illeszkedik, de erősszálú kötődése a Forrás második nemzedékéhez éppoly meghatározó, mint törekvéseinek rokonsága egyes magyarországi folyamatokkal.” Csapody Miklós: *Lakott mondatok közelében. Markó Béla lírájáról*. Életünk, 1978. 4. 336–338.

iből is mindig az derül ki, hogy indulásakor sem a hetvenes évek elején a vele és az „egyívásúakkal” párhuzamosan jelentkező, később a harmadik nemzedék teoretikus előkészítőiként, ideológusaiként számon tartott Bretter György-tanítványokkal, az ún. esszéíró nemzedék filozófus tagjaival (Ágoston Vilmos, Molnár Gusztáv, Szilágyi N. Sándor, Tamás Gáspár Miklós – antológiájuk: *Szövegek és körülmények*, 1974) nem volt szorosabb kapcsolata, sem Szócs Gézáék kicsit később induló és radikalizálódó csoportjával. 1974-től ráadásul el is került Kolozsvárról, előbb másfél évre Marosszentannára franciatanárként, majd egy fél év máriaradnai katonáskodás után Marosvásárhelyre, az *Igaz Szó* szerkesztőségébe, így a távolság is nehezíthette a közvetlen kapcsolattartását a kolozsváriakkal.¹⁹ Szócs Géza maga is így emlékszik vissza: „Érdekes módon viszont például Markó Béla vagy Adonyi Mari – akiket igen sokra becsültem és becsültünk kezdettől fogva, mint költőket és mint személyiségeket is – ennek az egésznek a belső struktúrájába, belső mozgásrendszerébe nem tartoztak bele; megbecsült, de – nem sértő módon akarom használni ezt a szót, de mégis ezt kell használnom – kívülálló társaink voltak, akiket mindig nagy szeretettel olvastunk, de mondjuk a gondolatok mindennapos cseréjébe ők mint résztvevők nem voltak jelen. (...) Talán Markó mégiscsak egy előző vagy egy átmeneti nemzedékként tartható számon; ő mindig magányos maradt.”²⁰

A hetvenes évek közepére kiderült, hogy az élet szabadabbá válása, a diktatúra demokratizálódása illúzió volt, de az 1970–74 között a kolozsvári egyetemre járó, a költői kibontakozásához újabb lehetőségeket kapó Markó első kötete versanyagának háttérében némiképp még ott munkálhat ez az illuzórikus közérzet is. Visszaemlékezéseiben azt is megfogalmazza a költő, hogy az ő szűkebb értelemben vett generációja (az „egyívásúak”) tradicionalistább, konzervatívabb irodalomeszményt követve keresett választ a kor kérdéseire és a rendszerrel szembeni ellenzéki-ségét, a második Forrás-nemzedék jeleseinél példáját követve, a meglévő intézményrendszerbe beépülve igyekezett kibontakoztatni („ez az intézményrendszer, ha töredékesen is, de magában rejtja a majdani kibontakozás lehetőségeit, tehát ezt az intézményrendszert el kell fogadni, és belülről kell átalakítani”²¹), míg az esszéírók és Szócs Gézáék egyrészt radikális nyelvváltást, stílusváltást hajtottak végre, másrészt, mivel nem találták már a maguk helyét, támadták az erdélyi magyar irodalom teljes intézményrendszerét. A hetvenes évek második felétől irodalmi szempontból fontos új magyar intézmények alapítására már nem került sor (egyetlen kivételként említhető a kolozsvári *Igazság* című napilap Szócs Géza által szerkesztett, a fiatalok fontos fórumaként működő, *Fellegvár* című melléklete elindítása 1979-ben, de az 1981-ben már megszűnt), így nem is nagyon maradt más lehetőség, mint az adott keretek betöltése és kihasználása vagy negligálása. Markó Béla ezzel kapcsolatos szubjektív élményét az még inkább megerősíthette, hogy 1976-tól az *Igaz Szó* szerkesztőségének állandó munkatársa lehetett. Ez azonban szinte kivétel volt, a hetvenes évek második felében a romániai magyar kulturális, irodalmi intézmények általában az anyagi, infrastrukturális lehetőségeik

19 Ezen életrajzi körülmények nem indokolják azonban azt, hogy az irodalomtörténeti besorolásokban egyértelműen a Forrás második nemzedékének tagjaként tárgyaljuk, ráadásul egész életművét, ahogyan Pomogáts Béla teszi a legújabb erdélyi irodalomtörténeti szintézisében is. Pomogáts Béla: *V. Magyar irodalom Erdélyben 1968–1989. VI. Irodalmi dokumentumok*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2010. 284–292.

20 Martos Gábor, i. m. 112–113.

21 Martos Gábor: „Kultúrává kell tenni a kultúrát, irodalomná az irodalmat.” *Életünk*, 1991. 2. 122–127.

szűkülésével voltak kénytelenek szembenézni, így a pozícióik megőrzésére törekedhettek csupán, nem a szerkesztőségek kibővítésére például. S mindez annak következtében, hogy a hetvenes évek végére ismét felerősödött a kisebbségek elnyomását és beolvasztását célzó román politikai stratégia.

Érdekes, hogy miközben állítása szerint Markónak indulásakor nem volt nemzedéki tudata, mégis sok olyan verse van pályája első évtizedéből, amely többes szám első személyben fogalmazva valamiféle közösségi élményt, életérzést fejez ki. Igaz, ezek inkább életkori értelemben tekinthetők egyfajta nemzedéki élmény közvetítéseinek (*A szavak városában, Egyszerű vers, Indulás, Ének, Hit, Körforgás, Hidegek, Kitömött madarak, Málnászók, Tudás, Nagyváros – A szavak városában; Tigris, Az eső érkezése, Fegyverben, Hiány, A hiányzó tükör, Maszk, Idő, Behavazott nyár, A fiúvá változott szarvas, A felboncolt madár – Sárgaréz évszak*). Ráadásul nem is mindig lehet meghatározni azt, hogy a többes szám első személy („*Mi vagyunk azok*” – *Nagyváros/ A szavak városában*) pontosan kikre is utal: olykor valóságos tartalom nélküli, az előző irodalmi nemzedékektől örökölt nyelvi formulának, modor(osság)nak, indokolatlan fejedelmi többesnek látszik csupán, jobb esetben az általánosabb érvényű fogalmazásmódra törekvés eszköze, esetleg a családi közösség jelölésének. Máskor a valóságos generációs elkülönülés, az idősebbektől való elkülönböződés („*ott ülnek az évszakok kapujában / a gyermekjátékká tőpörödött öregemberek / s mi behúzódtunk a szavak városába*” – *A szavak városában*) nyelvi eszköze, de többnyire a lírai én inkább mintha a személyes érzéseit, élményeit terjesztené ki, ruházná át korosztályos társaira is, így teremtve meg azt a közösséget és mi-tudatot, amelynek a nevében, hangján aztán megszólal. Időnként meg is szólítja, fel is szólítja társait: „*Fiúk, amíg mi felnőttesdit játszunk, / s próbálgatjuk az ünnepi igéket, / játékaikkal valaki / titokban olajra lépett. (...) Fiúk, amíg mi felnőttesdit játszunk, / a játékokkal meglógott valaki. / Nem fáj nektek, hogy nem maradt más, / mint magunk felnőttnek vallani?*” (*Egyszerű vers – A szavak városában*); „*Ó, társaim, ebben a nagy-nagy / málnászásban, kacagjunk, / táncoljunk körbe a szorongás fenyőit!*” (*Málnászók – A szavak városában*). Bizonyára ez tévesztette meg a két évvel ifjabb költőtársat, Szócs Gézát is, amikor az első kötet számos vélt-valós gyöngéjén túl, elsősorban azért kárhóztatta a szerzőt, amiért nem a kamaszkori *Egyszerű vers* nemzedéki őszinteségét és közösségi lendületét vitte tovább verseiben: „*Ezt a verset középiskolások és diákok tanulták meg kívülről. A kézen-közön elfolyt gyerekkor olyan élménye volt ezeknek a fiatalembereknek, hogy a még tinédzser Markó verse azt a szót mondta ki számukra, ami mindannyiuk száján már ott ült. A versben magukra ismertek, kemény egyszerűsége magával ragadta őket: ebben a versben az őszinteség, a fegyelmezett szenvedély és a közösségi kérdésvállalás olyan költői erővel ötvöződött, hogy Markó számára szinte magától értetődő természetességgel kínálkozott a nemzedék vezető költőjének szerepe. Mindez addig, míg nyilvánvaló nem lett, hogy Markó ezentúl csak a szerelem lovairól és a virágot jajduló fény magzatvizéről fog írni.*”²² Markó további verseiből azonban az effajta vezető szerepre törekvés valóban nem olvasható ki, mint ahogy magukkal a versekkel nehezen támasztható alá a szerző afféle „népben-nemzetiségben” gondolkodása is, amit a pályakezdésénél bábáskodó Farkas Árpád fogalmazott meg, immár szintén az első kötet kapcsán: „*ismét költő érkezett, erős egyéniségű, lassan, de biztosan körvonalazódó saját költői világgal, új és fontos őrszem, abból a fajtából való, mely népben-nemzetiségben is*

22 Szócs Géza: *Tetteink növényágya*. Utunk, 1974. 31. 2.

gondolkodva igyekszik tágga és nyitottá oldani görcsökben szorongó képességeit.”²³ Jóllehet ez viszont valóban nem lehetett idegen a gondolkodásától, számos korabeli kritikájában, esszéjében felismerhetők a közéleti, közösségi felelősségvállalás jelei. A *Vers és magatartás* című 1973-ból való Petőfit idéző írásában például így vélekedik: „Mai közéleti költészetünknek is úgy kell viszonyulnia a néphez, mint a szavalásnak a versmondáshoz. Kevesebb pátosszal, de a szándékuk ugyanazon erejével, tisztaságával. (...) Szeretném hinni, hogy Petőfi óta csak a kifejezés módja változott – az sem olyan alapvetően, mint ahogy hisszük –, az írástudó használni akaró lendülete nem.”²⁴ A fiatalok irodalmáról rendezett, már idézett 1977-es kerekasztal-beszélgetésen pedig, talán őszintén is, talán inkább már csak a korabeli társadalmi (irodalompolitikai) elvárásoknak való taktikus megfelelő kényszerből, azt állítja: „Nekünk is az olyan irodalom az eszményünk, amely a társadalom pulzusán tartja a kezét. Olyan irodalom, amely egy közösség létét és lehetőségeit próbálja körvonalazni.”²⁵ Markó az elmúlt években közzétett nagy beszélgetésköteteiben is többször utal rá, hogy már pályakezdőként is tisztában volt azzal, hogy »költőnek lenni a magyar kultúrában közéleti szerepvállalást is jelent«²⁶, s készült is a költő, író, a vezető értelmiségi közéleti szerepére, de vezérszerepre soha nem törekedett, így a saját generációjának sem akart vezére lenni.”²⁷

Ha a „népben-nemzetiségben” gondolkodás közvetlenül nem is kap hangot Markó első két kötetének verseiben, kétségtelenül ott vannak bennük a szülőföldhöz, a családi, közösségi élményekhez való kötődés, a gyermekkor iránti nosztalgia (*Szülőföld, Születésnap, Anyám, Feloldozás, Gyermekrajzok, Emlékeink, Tavasz este – A szavak városában; Vásár, Fegyverben, A teremtés elégiája, Zöld hó, piros hó – Sárgaréz évszak*) és az útra kelésnek (*Indulás – A szavak városában; Út – Sárgaréz évszak*) a szülői háztól való elszakadásnak, a felnőtté válásnak, az otthonosság elvesztésének és a hazatalálás lehetőségének kérdései (*A szavak városában, Egyszerű vers, Ének, Rekviem – A szavak városában; Fénykép, Befejezetlen kör, Behavazott nyár, A fiúvá változott szarvas, Visszatérés, Az otthon meghatározása – Sárgaréz évszak*). S ha ezek olykor, a többes szám első személyű ragozás következtében egyfajta közösségi, generációs élménynek tűnnek is, valójában a lírai személyiség saját élményei és kérdései, mint ahogy azok a világgal való találkozás során, az útközben megtapasztaltak is (*Ének, Vakító vásznak – A szavak városában; A teremtés elégiája, Befejezetlen kör – Sárgaréz évszak*), vagy az első szerelmek által kiváltottak (*Búcsú – A szavak városában; Szerelmes vers, Idéző – Sárgaréz évszak*), de a költői tehetség nyilvánvaló jele, hogy a versek többnyire a mai olvasó számára is érvényesen fogalmazzák meg általában a fiatal emberek érzéseit, törekvéseit. Hozzájárulhat ehhez az is, hogy a szerző már első kötetében, talán ösztönösen, talán tudatosan igyekszik a lehető legszélesebbre nyitni a perspektívát: a kötet első versében „házak poros csordája baktat / az örökkévalóság felé” (*A szavak városában*), s nemcsak a szavak városában, *A mindenség városában* is „ősz van”; „fel-feldereng a véges / szemekben valami végtelenség” (*Születés*), „mert az egészt a röhögni való / egészt keressük mi a fájdalomban” (*Kaktuszok*), „mint aki egy szál

23 Farkas Árpád: *Túl a mondaton*. Igaz Szó, 1974. 10. 325–326.

24 Markó Béla: *Vers és magatartás*. Igaz Szó, 1973. 1. 38–41.

25 *Fiatalok irodalma – az irodalom fiatalsága*. Igaz Szó, 1977. 8. 189–209.

26 *A lábujjhegyre állt ország*. Markó Bélával beszélget Ágoston Hugó. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2006. 25.

27 Kőrössi P. József: *A magyar kártya*. Beszélgetés Markó Bélával. Kossuth Kiadó, 2013. 101.

karóval indult / az öröklétbe" (Tavaszi földben). A különböző, a szélső tér- és idősíkok egymásra vonatkoztatásának későbbi költészetében is gyakran alkalmazott szemléletére Markó valószínűleg Lászlóffy Aladár költészetében talált mintát, akiről többek között azt írta 1973-ban: „hallatlan rugalmassággal építi egymásra a különböző időegységeket, évszakok, pillanatok, a történelem korszakainak szimultaneitásával hoz létre egy önálló szimbólumrendszert: (...) A költő számára így válik lehetővé a legmélyebb – és legpillanatnyibb – személyességből a legtágabb időkategóriába való átcsapás. Aktualitás és állandóság örökös egymásba játszása hozza létre verseinek nyitottságát, analógiák egész sorát.”²⁸

A világban, vagy inkább a létezésben való helykeresés, otthon(osság)keresés során rendkívüli fontosságúvá válik a lírai én önazonosságának a kérdése, a többes és az egyes számú ragozás (akár versen belüli) váltakozásában is benne lehet ez a bizonytalanság az én (felvállalása) körül, hogy végül is ki beszél, ki beszéljen a versben. De ezt az énkeresést tükrözi az arc, a varázslás (főként az első kötetben), az arc mellett az álarc, a maszkok, az átváltozás, a cirkusz, a bűvészkedés (főként a második kötetben) motívumainak hangsúlyos jelenléte is. Székely János mindezek alapján egyenesen rejtőzködő költőnek minősíti Markót, s a rejtőzködő attitűdjét így értelmezi: „Nem az vagyok, aki vagyok – mondja számomra (s talán a nevemben is) végső soron és összességében a Sárgaréz évszak. – Nem lehetek, aki lehetnék. Áruhákban, maszkokban, fényképekben, tükrökben, saját látszataimban tengődöm; nem tudok, nem merek magamként élni, azzá lenni, aki szeretnék. Bohóc vagyok, szobor vagyok, késnyelő, madárijesztő, hőember vagyok; idegen arcokat öltök fel, már nincs is igazi arcom; létem nem sajátlagos lét, személyiségem: álszemélyiség. Minden úton és módon bujkálok, rejtőzködöm, de azért meg is mutakozom (épp a rejtőzködésben) – keressetek engem!”²⁹ Mint ahogy keresem én is önmagam, tehetnék mindehhez hozzá, Markó nevében, tucatnyi, az álarcot felölni, illetve falra akasztani vágyó versét összegezve: „Örült komédiásként magunkra szednénk / minden elmúlást, minden maszkot, / csontfehér hidegben bundára bundát, / hogy meg ne fázzék, meg ne fagyjon / egyetlen – nem létező – arcunk.” – Hiány; „Hol van az arc, / mely arcunkat bizonyítja?” – Találkozások (Fejsze). A sok-sok arc és álarc közül végül mintha az ellenkező irányba, de hazainduló hajós, Magellán arca emelkedne ki: „Szakállas Magellán-arc a vizek fölött / Úton vagyok – hát magam vagyok / Így távolodom most közeledve / S így közeledem távolodva / Alattam víz Fölöttem égbolt / Még hátravan a hazaérkezés / S még azelőtt a Fülöp-szigetek.” (Befejezetlen kör). Székely János egyébként a kor, a hatvanas-hetvenes évek romániai magyar társadalmi-politikai körülményeitől nem független, jellegzetes emberi léthelyzetére, kényszerű szerepjátékaira mutat rá nagyon pontosan, nem véletlen, hogy oly sokan éltek hasonló kifejezőeszközökkel Erdélyben, például maga Székely János is már Markó előtt, vagy a Forrás harmadik nemzedékének több tagja, például Szócs Géza, Palotás Dezső, Egyed Péter egyidejűen.

Az én és a világ faggatásának eszköze a szó (a nyelv, az ének), ami Markó verseiben kezdettől kitüntetett és reflektált helyzetű fogalom. Már *A szavak városában* kötetcímadó és -nyitó versében (ami szövegformálása és szimbolikája alapján időben inkább a kötet utoljára született versei közé tartozhat) hangsúlyos kérdés, „mert réges-rég kijöttünk már / az évszakok kapuján mögöttünk / hulló barack a szó”, hogy „mit

28 Markó Béla: *Személyesség és teljességigény*. Igaz Szó, 1973. 10. 640–645.

29 Székely János: *Az értelmezés kísértései*. Igaz Szó, 1977. 12. 617–620.

ráz a szél miféle ország / miféle szavak rázkódnak bennük”, tudniillik az öregemberekben, akiknek szavai „dobhártyánkat verdesi”. A korai Ének című vers szerint „Szavaink között eltalál / a gondolat hazáig”, és a Varázslataink című vers is a költői alkotás rendkívüli erejébe, végtelen lehetőségeibe vetett hitről tanúskodik: „Varázsolj magadnak békét, / virágot éles törből (...) Ha akarom, úgy járok évszakról évszakra, / mint házról, házra, / átlopot magam a nyárba, / a napsütötte fák alatt / fügét és banánt majszolok / – káromkodva és fázva”, de a Rekvem című vers már egy nyelvkritikus állítást fogalmaz meg: „Ragasztott álarcunk: a szó”, s a kötetzáró vers lírai énje is így tűnődik: „Ülök egy versvégi ponton. / Lakott mondatoktól távol. / Az ábécéskönyvet olvasom. / Mögöttem mogorva szavak / figyelik a csendet” (Tűnődés). A második kötet *A teremtés elégiája* című versének is a csend a végkifutása, de addig (ahogy a *Varázslatainkban*) a megnevezhető dolgok megnevezése, a szó általi teremtés révén szinte bármi létrehozhatóvá válik. A vers képes az otthon meghatározására és önmaga meghatározására (Az otthon meghatározása, A vers meghatározása), és az utolsó vers tanúsága szerint *A felboncolt madár* parányi koponyájából is „hosszú papírszalagon kifordul / a lekottázott ének”. Pomogáts Béla éppen Markó ezen versei kapcsán fogalmazza meg, hogy „A szavak »mogorvák« voltak ugyan, mégis az önvédelem jóformán egyetlen biztosítékai lettek, mi több, a vers kínálta azt a személyes biztonságot, amely védelmezni tudta a lélek egészségét, amelyben fel lehetett építeni a személyiség igazi otthonát. (...) A vers – például Kányádi Sándor vagy Szilágyi Domokos lírája is erről tanúskodott – a benső szabadság, a morális védekezés reprezentációjává vált, ez is igazolta azt a nélkülözhetetlen szerepet, amelyet a költészetnek egy szabadság- és igazsághiányos társadalomban, már csak önvédelmi megfontolások következtében is, be kellett töltenie.”³⁰ Az alkotáshoz, a vershez való viszony, a vers általi önkifejezés és üzenetközvetítés eredményességéhez fűződő viszony, a nyelv uralhatósága, a jelentés identitása azonban éppen ezekben az években válik sokak, így Markó számára is problematikusává, egyre kevésbé egyértelművé. *A teremtés elégiája* még a vers létrehozója szereptudatáról, a lírai én jelentésadó-poétikai centrum szerepéről tanúskodik, de *A befejezetlen kör* című vers tizenöt fragmentumának zaklatott kérdései-állításai, az „üzenet-ember” Jónással szemben, az úton lévő, utat kereső Magellánt választás („A JELKÉP NEM JÓNÁSI / A JELKÉP MAGELLÁNI”), mintha az említett dilemmákról is szólnának.

Ha Markó pályája első tíz évét, az akkor született verseit összefoglaló első két kötetét az első költői korszakának tekintjük, akkor abban a lelkes eszmélkedéstől, a világra való rácsodálkozástól („Rohanunk ringó füveken / bámolni égszínkék csodákat, / s már készül bennünk szép gyanútlanul / a feltétlen csodálat” – *Indulás*) vezet a bár megmegtörpanásokkal és vissza-visszalépésekkel tarkított út a kételyek megfogalmazásáig, sőt, a gyors kiábrándulásig. Ennek során a nosztalgikus hangulatiságot, a generációs közérzetkifejezést egyre inkább az összetett gondolatiság, intellektuális vívódás váltja föl. Jól érzékelhető a távoldás a közvetlenségtől, a világos eszményektől, az egyértelmű versvilágtól. A költői varázslat egyre inkább az elbizonytalanodás, az identitászavar, a hiány leplezve felmutatására szolgál, mintsem hitet adó ön- és közösségerősítésre. A vers és olvasójának, közönségének természetes viszonya felborulóban van, a lírai én és a lírai szituáció körvonalai is alig-alig tapinthatók, a képek jelentése, a fogalmak értelme nehezen felfejthető. „A jelentésszerű dolgok távolodnak tőled” – írja a következő kötet (*Lepkecsontváz*, 1980) *Hátterek* című versében, de ez a

30 Pomogáts Béla, i. m. 286.

felismerés érlelődik már a *Sárgaréj évszak* darabjaiban is. Mindez a szövegformákban, versszerkezetekben is megmutatkozik, a Forrás második nemzedékének egyszerűbb nyelvhasználatára és verselésére emlékeztető, kezdeti népies, ütemező, négy soros, félrímes strófákat („*Káromkodásig mormolok / imádságízű szavakat. / Csendet könyörgő utakon / sohasem leszel szabadabb.*” – *A vétek is*) fokozatos átmeneteken keresztül egyre inkább felváltják a bonyolultabb, rétegzettebb nyelvi megformáltságú, hosszú versmondatok, kötetlenebb, szabadabb, töredezetten, ugyanakkor összetettebb versformák. A szerkesztésmód tudatossága, racionalitása és a kezdettől feltűnően gazdag, a természeti stilizációval, az évszakok motívumaival bátran élő képi világ az évtized során végig megmarad, jóllehet a hasonlatok, metaforák szerepét egyre inkább a metonímiák, a többjelentésű, egymáshoz lazán kapcsolódó jelképek (cirkusz és szereplői: kötél-táncos, kardnyelű, álarc, évszak, madár, repülés, hó, hóember, fehér, de más színek is stb.) veszik át, s a látvány, a látomás helyére inkább a látvány analízise, történetisége és tárgyiassága kerül. Láthatóan nem zárult még le az útkeresés, ez a líravilág szinte minden elemében az átmenetiség, köztesség jeleit mutatja a hetvenes évek második felében is, ugyanakkor azt, hogy a társadalmi, poétikai vonzások és elvárások sűrűjében, ha bizonytalan léptekkel is, de már számba vehető eredményekkel, emlékeztető versekkel a maga útját kezdte meg járni itt egy költő.